

Kunst en ondernemen vijf wendingen

Bart van Rosmalen

Inleiding

Wat is eigenlijk de overeenkomst tussen kunst en ondernemen? In het vliegtuig valt die vraag mij ineens in. Ik ben op weg van een internationaal seminar over 'artist in society' naar een lezing die ik ga geven over 'ondernemen in verandering'. Intuïtief denk ik bij kunst en ondernemen het eerste aan het overbruggen van een tegenstelling.

Dan staat ondernemen voor business en kunst voor idealisme. Dan is ondernemen iets dat je erbij moet gaan doen als je als kunstenaar succes wil hebben in de wereld. Of dan gaat het om het aanwakkeren van de zintuigen en de esthetiek door de kunst in het ondernemen. Maar door die letterlijke reis van 'artist in society' naar 'ondernemen in verandering' springen nu overeenkomsten naar voren. Kunstenaar en ondernemer, allebei maken ze iets dat er eerst nog niet was. Vol overtuiging en geloof storten ze zich in het ongewisse, liefst 24 uur per dag als het zou kunnen, vol risico's en met onbekende afloop. Dat is anders dan een bakker, een dokter, een politieman of een docent om maar een paar beroepen te noemen. Ook die parallel tussen de twee thema's valt nu ineens op: 'artist in society' en 'ondernemen in verandering'. Alsof ze in één adem gelezen kunnen worden. Kunst en ondernemen, laat ik die overeenkomst wat verder uitwerken in dit verhaal. Ik ga de vijf inzichten, wendingen of omdraaiingen die voor mij uit 'artist in society' naar voren zijn gekomen na. Zijn die misschien ook betekenisvol voor 'ondernemen in verandering'?

Onderweg van Dartington naar Groningen

1. Luisteren

Het seminar 'artist in society' wordt gerealiseerd door het Innovative Conservatoire, een internationaal netwerk van conservatoria waarvoor ik samen met Helena Gaunt (Guildhall School of Music and Drama) een jaar of tien geleden het initiatief nam. Met een stuk of dertig musici, enkele theatermakers en dansers zijn we in Dartington Hall in Zuid-Engeland. Het thema is de kunstenaar in de samenleving, een beladen en gevoelig onderwerp. Vaak wordt ervaren alsof de kunstenaar tekort schiet en iets nieuws en anders zou moeten. De invalshoek om hieraan te werken is dan ook bepaald verrassend: luisteren staat centraal. Voor musici is luisteren een basiskwaliteit. We stretchen nu van het luisteren in het spel, dat ons vertrouwd is, naar het luisteren in het gesprek en in allerlei oefeningen. Ik heb het kleinste luisteren meegenomen dat ik ken, een zogenaamde 'birdcall'. Door te draaien aan een metalen staafje in een rood houten houdertje worden zachte lokkende

vogelgeluiden hoorbaar. Met een busje met acht deelnemers rijden we aan het eind van een seminardag naar het nabijgelegen dorp Totness. We gaan de mensen op straat vragen of we ze een kleine luisterervaring mogen geven. Zo verkennen we de positie van 'artist in society'. We leren snel. In een straat lukt het niet. Dan onderbreken we de loop. Op een hoek in de buurt van een café, met terras gaat het wel. Als we er zomaar op los kwetteren, vervuld van eigen gelijk, krijgen we afwijzing op afwijzing. Maar als we zorgvuldig ruimte maken en luisteren naar de passant die we uitnodigen, ontstaan kleine pareltjes in de ontmoeting. De vrouw wiens moeder recent overleden was, de kolossale taxichauffeur voorovergebogen een en al aandacht, de jongen met de gitaar, het oudere stel een weekendje weg... Mooi is het leerproces van ons als musici. Sommigen staan al tientallen jaren op de bühne. En maar spelen voor het publiek. Nu is er geen bühne en geen publiek. Dat vraagt om een wending: om het zenden

en het spelen dat altijd voor zichzelf spreekt om te draaien en te beginnen vanuit luisteren en ontvangen. Dat geef ik graag mee aan het ondernemen.

WENDING ÉÉN IS HET ZENDEN EN ONTVANGEN OMDRAAIEN EN BEGINNEN VANUIT LUISTEREN.

2. Afstand

Met het thema luisteren komt de figuur van de muze uit de Griekse mythologie tevoorschijn. Waar komen die ook weer vandaan, de muzen? Even meeluisteren naar het verhaal. Je zou je het zo kunnen voorstellen dat de goden op de flanken van de Olympus dag na dag hun heldendaden uitvoeren. Dat is natuurlijk mooi, goed en indrukwekkend. Maar gaandeweg krijgen de goden er toch een probleem mee. Want er is niemand die al dat moois dat tot stand komt actief ziet en waardeert. Al wat gebeurt stroomt niet-gereflecteerd voorbij. Zo komt een zingevingsvraag op: gaat deze litanie nu dag na dag voort? Worden we eigenlijk wel gezien?

Op een strategisch goed gekozen moment stappen de goden naar hun baas Zeus. Die heeft die dag een grote slag op de Titanen gewonnen. "Zeg Zeus, jij zou toch ook graag gezien worden voor de heldendaad van vandaag?" Dat klopt, dat wil Zeus maar al te graag. Daarop legt Zeus zich, zoals de mythe mooi vertelt, negen nachten neer in de sponde van de godin van het geheugen Mnemosyne. En uit die verbintenis worden een jaar later negen muzen geboren. Het is hun taak om de heldendaden te bezingen. Een belangrijk moment in de mythologie. De reflectie komt in de wereld. En tegen mijn masterstudenten zeg ik vaak dat hier ook het begin ligt van onderzoek. Maar verrassend genoeg dus, onderzoeken door iets te maken

en daar een opvoering van te geven. Waar zijn we nu gebleven met dit uitstapje naar de Olympus en het Oude Griekenland? Wat draagt dit verhaal nu bij aan de leerzame overeenkomsten tussen kunst en ondernemen? In de woorden 'artist in society' en 'ondernemen in verandering' verschuilt zich de onuitgesproken aanmoediging om mee te doen, om in te stappen, om mee te bewegen in een wereld die verandert. Zo praten en denken we vaak over de veranderende beroepspraktijk. Die stelt nieuwe eisen en daar moeten we aan voldoen.

Uit het verhaal over de muzen komt bovendien nog iets anders naar voren. Naast dat luisteren als basis werken ze van een afstandje. Muzische distantie noem ik dat graag. Muzen storten zich er niet helemaal in, in de wereld, ze bewegen niet zomaar mee in verandering. Die afstand en die eigen invalshoek zijn belangrijk om iets te kunnen maken van dat wat ze ontvangen.

WENDING TWEE IS IN PLAATS VAN ERIN DUIKEN EN MEEBEWEGEN EEN PRODUCTIEVE AFSTAND HOUDEN.

3. De ongezochte vondst

De lezing die ik voorbereid is ter ere van de installatie van Dr. Alexander Grit als lector in het lectoraat 'Ondernemen in verandering' van de Hanzehogeschool. Wat mij aansprekt in het werk van Alexander Grit is zijn fascinatie voor de waarde van de ongezochte vondst. Je zoekt iets, maar vindt iets anders. Met een mooi woord heet dat serendipiteit. Ben je in staat om erop in te gaan, de ongezochte vondst, kan je en durf je voluit door te gaan op datgene wat onverwacht je pad kruist?

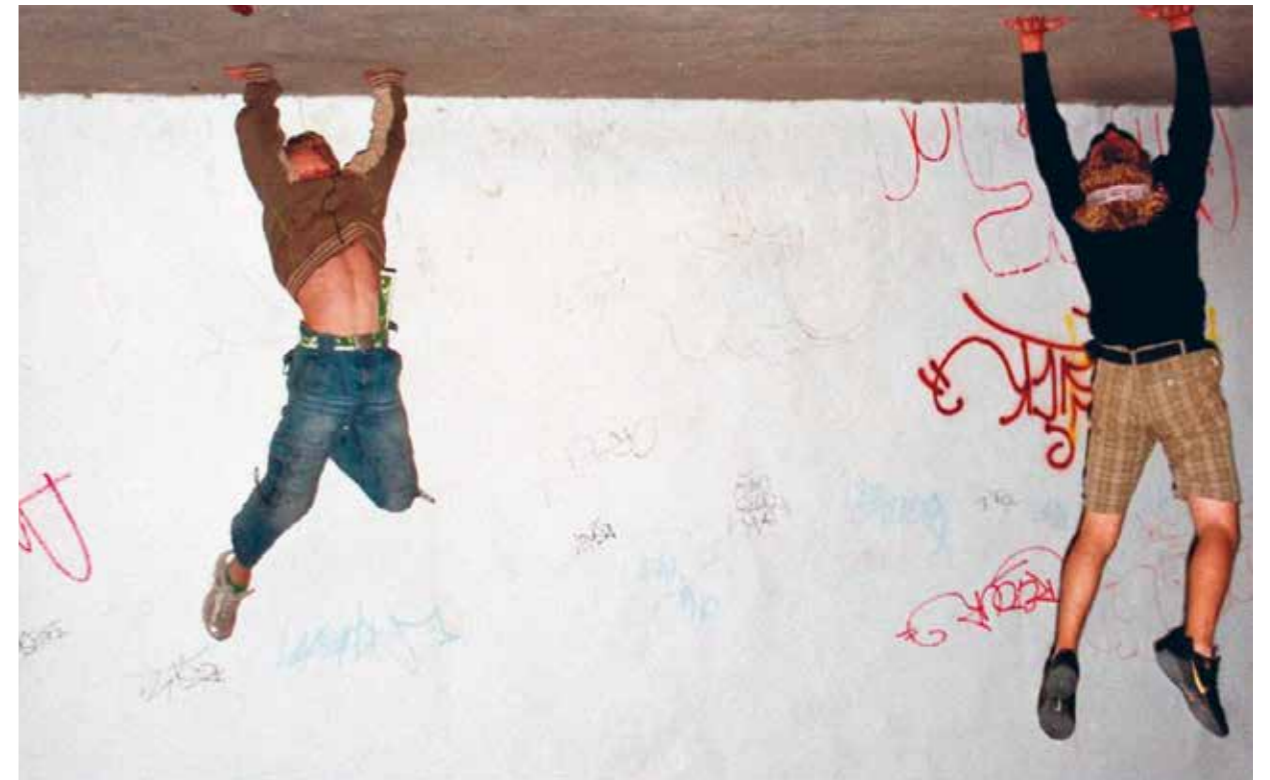
Een persoonlijk verhaal van mijzelf om de waarde van de ongezochte vondst te illustreren. De mythe van de muze is de afgelopen tien jaar voor mij de leidraad geworden in mijn werk met professionals in uiteenlopende beroepen: van docent tot ondernemer, van verzorgende tot politiemanager. Ik doe, vanuit mijn achtergrond als cellist en theatermaker, aan kunsteducatie in de breedte denk ik wel eens, want ik wakker makerschap aan bij eenieder met wie ik werk. Hoe zorg je als professional dat je niet wordt klemgezet door protocol en resultaatverplichting? Hoe voorkom je dat je een volger wordt van systeem en structuur? Maken en makerschap dragen bij aan tegenkracht, aan het vergroten van eigen ontdekkingsruimte, aan plezier in het werk en aan gemeenschappelijkheid en gedeelde waarden. Daarover schreef ik een proefschrift dat ook als boek is gepubliceerd *Muzische Professionalisering, publieke waarden in professioneel handelen* (Uitgeverij IJzer, Utrecht 2016). En nu dan die ongezochte vondst. Toen mijn boek klaar was ontstond de gedachte om te tekenen. Dat is helemaal mijn vak niet, maar ik dacht dat als ik regelmatig een tekeningetje op de standaard zou zetten dat dan mijn improviserende cellospel wel een impuls zou krijgen. Want van dat spelen was tijdens het schrijven van het boek niet veel meer dan wat geriedel voor het slapen gaan overgebleven. In mijn lectoraat bij de HKU (een lectoraat is een onderzoeksgroep in het Hoger Beroepsonderwijs) werk ik met allerlei docenten van HKU. Aan één van hen, theaterdocent en theaterschrijver Anouk Saleming, liet ik een tekening zien. Tot mijn verbazing kreeg ik twee dagen later een poëtische tekst terug. Dat maakte indruk. Mijn tekening was gezien en zelfs 'beschreven'. Wat zou er gebeuren als ik nog een tekening stuurde? Dat deed ik via

whatsapp. En ja hoor weer een tekst. En nog een, en nog een. Zo is een briefwisseling tussen tekeningen en teksten ontstaan. Een jaar later publiceerden we het boekje *Maangezichten* (Uitgeverij IJzer, Utrecht 2017) en inmiddels geven we voorstellingen en workshops en maken we theaterlezingen, zoals voor 'Ondernemen in verandering'. Ziedaar een voorbeeld dat ik zelf heb ervaren als de waarde van de ongezochte vondst. Een project zonder plan, zonder opdrachtgever, zonder subsidie en aanvankelijk zonder publiek waar onvermoed van alles uit voort is gekomen. Ik ben er weer 'artist in society' door geworden en het gaat ten volle over 'ondernemen in verandering'. Was het makkelijk? Wel om de energie en de impuls te volgen, maar niet om de afkeurende stemmen in mijn hoofd te passeren. Die zeiden: je raakt van je pad af, het is je vak niet, een lectoraat hoort dat niet te doen, schoenmaker blijf bij je leest etc. en toch ben ik die zachte stem die zei 'doe het wel' gevolgd. Niet wetend waar het heen zou gaan.

DAT IS DE DERDE WENDING: VAN JE PAD AF, EN MEE MET DE ONGEZOCHTE VONDST

4. Wat leerde je van wie?

Mijn vierde opmerking gaat over professionalisering. Het lectoraat waar ik leiding aan geef heeft als titel 'Kunst en Professionalisering'. Wat ik lastig vind aan de term professionalisering is dat er snel een associatie bij meekomt in de trant van 'nog niet goed genoeg'. Professionaliseren van iets wat nu nog amateuristisch is, of het verwerven van vaardigheden en kennis die nu nog ontbreken. Dus impliciet komt er iets mee van afkeuring voor de huidige status. Datzelfde (onbedoelde) ontmoedigende mechanisme kan ook meekomen met 'artist

Wijk van je pad af

Op zoek naar de ongezochte vondst

Leren wat je al weet

in society', ook met 'ondernemen in verandering' en ook in het hele concept van een 'razendsnel veranderende wereld vraagt van ons...'. Al die concepten hebben een wenkend perspectief in zich, een horizon, het gras van de buurman dat groener is, ergens heen gaan waar het beter is dan hier en nu. Ook ons denken over leren is onbewust vaak zo gestructureerd. Je gaat iets leren wat je nog niet weet, wat je nog niet kan. Het bezwaar dat ik hiertegen heb is dat er door die roep om het nieuwe en andere makkelijk overheen gekeken kan worden over dat wat professionals (in welk beroep dan ook) eigenlijk doen. De wending die ik voorstel is om meer te doen met 'waar we zijn'. Bewust worden van wat je doet maakt ruimte om het anders te doen. Dat werkt sterker dan voorbijgaan aan wat je nu doet en iets nieuws proberen te doen. Dus ook hier is de werking van de muzen van belang. Bezingen wat er gaande is. Dan komt er (minder kunstmatig? vanzelf?) verandering. Er is een prachtige en bovendien eenvoudige oefening om zicht te krijgen op de waarden van wat je nu doet, om die te bezingen. Marcus Aurelius, de grote en geliefde Romeinse keizer, schreef een boekje dat *Overpeinzingen* heet. In plaats van al zijn heldendaden te benoemen beschrijft hij eerst wat hij van wie leerde. Van mijn grootvader... van mijn vader... En zo gaat

hij door. En zijn stukjes per persoon worden steeds langer. We kunnen de zeventien personages van wie hij iets leerde in hun handelen voor ons zien. Al hun kwaliteiten komen tot leven. Als je deze oefening zelf doet als schrijfoefening zul je zien hoe fijn het is om het even niet over jezelf te hebben, maar over de ander ook al heeft die van alles met jou te maken. Het helpt om een afstandje te nemen (muzische distantie) tot je eigen handelen. Dat in een nieuw licht te zien. Dat is voor mij een wezenlijk aspect van professionaliseren. Niet iets nieuws doen, maar dat wat je doet opnieuw leren kennen, herwaarderen, bewust worden. Daarin wordt de zwaarte en de druk om met iets nieuws te komen afgelegd en ontstaat de ruimte en de lichtheid om verder te gaan en het anders te doen als vanzelf.

DE VIERDE WENDING: STILSTAAN, AANDACHT EN HERWAARDEREN WAT JE WEET KAN ALS BASIS VOOR VERNIEUWING, VERANDERING EN VERDER REIKEN. KORT GEZEGD: LEREN WAT JE AL WEET.

Anouk Saleming maakte de volgende tekst:

**Er was iemand die mij leerde fietsen:
een voorjaarsdag
een groen fietsje met een vlaggetje
een straat waar de stenen in vissengraat lagen
'Niet loslaten,' riep ik
'Niet loslaten'
Er was iemand die mij leerde zwemmen
zwembad 'De Albatros'
eerst met een kurkje en een plankje
dan in het diepe: de haak
'Niet de haak! Ik zwem wel! Niet de haak!'
Er was iemand die mij leerde
dat een beleving meer overtuigt
dan een bewering**

**Met open mond keek ik toe
hoe een regenworm
uit elkaar werd getrokken
als bewijs dat beide helften
door zouden leven
Er was iemand die mij leerde duiken
een zomer in Italië
eerst zittend op de rand van
het zwembad
voorover laten vallen
met mijn hoofd naar beneden
dan op mijn hurken
en dan staan
Er was iemand die mij een trucje leerde
met drie bekertjes en een knikker
en het succes dat je daarmee kunt
hebben op feestjes
Er was iemand die mij leerde
kussen met mijn tong
met z'n tweeën in een slaapzak
op de zaal van de jongens
en maar oefenen...
Er was iemand die mij leerde
dat dood gaan geen ernstige zaak is
dat het laatste wat je uitblaast
een grapje kan zijn
dat tranen van het lachen
en van het huilen
net zo zout zijn
en dat zout het leven smaak geeft
Er was iemand die mij leerde
dat alles eindigt
en dat alles een nieuw begin is
Er was iemand
Er was iemand
Er was iemand**

5. De straat op

Tenslotte iets over de Urban Dance. Dat is voor mij een telkens terugkerende metafoor om iets te kunnen zeggen over actuele thema's die ons in ons werk bezig houden. Ook zoals in dit artikel 'artist in society' en 'ondernemen in verandering'. Ik heb enige jaren geleden bij Hogeschool voor de kunsten ArtEZ een project gedaan dat de Urban Dance onderzocht. Daar is een boekje van gemaakt met de titel *Unpacking Performativity* (Idea books, 2016). Allereerst is de manier waarop de verschillende Urban Dance stijlen (o.a. hiphop, breakdance, popping, locking) een mooie onderbouwing van de voorgaande wending: meer doen met wat er al is. Iemand maakt op een dansfeest een interessante move, bijvoorbeeld de *funky chicken*, dan zet dat aan tot navolging. Maar nooit een exacte kopie, maar een heel kleine variatie. Dan komt de volgende. En de volgende. Door telkens hetzelfde te doen, maar nooit helemaal precies hetzelfde, ontstaan in de loop van enkele tientallen jaren verschillende uiterst gedetailleerde dansstijlen die zich wereldwijd verspreiden. Als dat geen innovatie is... Het tweede aspect aan de Urban Dance is de manier waarop die wordt uitgevoerd. Het gaat altijd om kringen van spelers die ieder op hun eigen moment in de kring stappen om hun move te maken en vervolgens weer terug stappen naar de kring. Iedere deelnemer zet iets van zichzelf op het spel, maar wordt ook gedragen door een kring van collega's. Dat motief noem ik graag 'eigenheid en samenspel'. Dat is een sterk motief om concepten als 'artist in society' en 'ondernemen in verandering' mee tegemoet te treden. Het laatste en derde aspect van de Urban Dance dat ik wil noemen is de manier waarop de dansers tot performen komen. De dansers gaan namelijk, precies zoals wij aan het begin

Fragmenten in context

van dit verhaal, met de *birdcall* de straat op. Er is geen vaste plek meer zoals de concertzaal voor musici, het theater voor acteurs of de galerie voor beeldend kunstenaars. De straat is openbare ruimte. Die is van iedereen die aanwezig is. Wat de Urban Dancers doen is een touw neerleggen op de grond. Daar begint het podium. En ze trekken de aandacht door te bewegen, maar ook te roepen: "what time is it?... showtime!!" Langzaam zie je de ene na de andere passant stil houden en heel geleidelijk transformeren tot publiek. Er volgen uitnodigingen om dichterbij te komen tot bij het touw. Want anders ben je zo weer weg als passant. Hoe dichterbij het touw, hoe meer publiek. Gedurende het optreden wordt de band met het publiek telkens onderhouden en verdiept. Belangrijk, want er moet aan het eind wel betaald worden. Dus de bereidheid tot betalen moet worden aangewakkerd. Metaforisch grijpen de twee thema's nu helemaal in elkaar: 'de artist in society onderneemt in verandering'. Mijn vijfde en laatste wending komt hieruit voort.

DE VIJFDE WENDING IS DAT HET SCHEPPEN VAN DE CONTEXT VOOR WAT JE MAAKT NET ZO BELANGRIJK IS ALS WAT JE MAAKT.

Tenslotte wil ik de vijf wendingen samenvattend bezingen: 1- Het luisteren, 2- de productieve afstand, 3- de ongezochte vondst, 4- leren wat je al weet en 5- het scheppen van de context. Dat doe ik met een tekst van Anouk Saleming die we in voorstellingen en theatrale lezingen vaak aan het slot uitvoeren. Een aanmoediging om in beweging te komen!

Wees een reiziger
sla nieuwe wegen in
kies straten uit die je nog niet eerder liep
open onbekende deuren
praat met vreemden
sleep geen onnodige dingen met je mee
maak je handen leeg
om te klimmen op muren, bergen en in bomen
kijk verder dan je neus lang is
spring in het diepe
of hoger dan je de lat legt
maar spring

Wees een reiziger
zeg 'nee' als je de afloop kent
zeg 'ja' als je nieuwsgierig wordt
raap de mogelijkheden bij elkaar
stop ze in je broekzak
als proviand voor onderweg
kies met je hoofd
of met je hart
kies zonder aarzelen
blindelings
rücksichtslos
maar kies

Wees een reiziger
waai met alle winden mee
loop in zeven sloten tegelijk
raak steeds verder van huis
laat jezelf verdwalen
let niet op de tijd
let nooit op de tijd
blijf langer dan gepland
en vertrek voordat iets onwrikbaar vast ligt
fluit dans lach
en eindig altijd met een vraag
Zullen we?